

МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ЁШЛАР ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

Мухитдинова Фируза Абдурашидовна

ТДЮУ юридик фанлари доктори, профессор.

Исматов Исматилло Иноятович

Бухоро вилояти юридик техникуми директори.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 февралдаги ПҚ-126-сон “ Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорида ёш авлодни ватанпарварлик ва тарихга чуқур ҳурмат руҳида тарбиялаш ҳамда Янги Ўзбекистон тараққиётининг бугунги босқичида улуғ аллома ва мутафаккирларимизнинг кўплаб бебаҳо асарларини, ноёб ёзма манбаларни сақлаш, ўрганиш ва келажак авлодга безавол етказиш борасидаги ишларни янада жадаллаштириш масаласи кўтарилган.

Мазкур Қарорда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5186-сон қарорига мувофиқ Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази, Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қадимий ёзма манбаларни марказлашган ҳолда сақлаш, тадқиқ этиш, уларнинг ҳолатини доимий мониторинг қилиш бўйича масъул давлат муассасалари этиб белгиланганлиги қайд этилган.

Шунингдек, илмий-маърифий порталга буюк аллома ва мутафаккирларнинг ҳаёти, илмий мероси ҳақидаги маълумотлар, уларнинг фаолиятига оид чоп этилган китобларнинг электрон нусхалари, фильмлар ҳамда ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини оширишга хизмат қиладиган бошқа турдаги маълумотлар жойлаштирилиши ҳамда Ёшлар ишлари агентлиги Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги, Марказ ва Миллий кутубхона билан биргаликда икки ой муддатда ҳудудларда ёшлар етакчилари томонидан буюк аллома ва мутафаккирларнинг ҳаёти ҳамда илмий меросини ёшлар орасида кенг тарғиб қилиш ва оммалаштириш бўйича маҳаллалар кесимида «йўл харита»лари ишлаб чиқилиши ва амалга оширилишини таъминлашига алоҳида эътибор қаратилган.

Ўзбекистонда асрлар давомида Марказий Осиё бўйича энг бой қўлёзма мерос жамланган. Унинг салмоқли қисми Ўзбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида сақланади.

Мазкур фонд 2000 йилда ноёб илмий ва маданий объектлардан бири сифатида ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон маданий мероси рўйхатига киритилган.

Институтда сақланаётган қўлёзмалар сони 26 000 жилддан ошади. Хазинанинг асосий фондида аниқ ва табиий фанларга оид ажойиб асарлар ҳам мавжуд. Институтнинг қўлёзмалар фонди олтита алоҳида бўлимдан ташкил топган бўлиб, араб, форс, эски ўзбек тили ва бошқа Шарқ тилларида битилган 26 минг жилд қўлёзма, 39 минг жилд тошбосма китоблар ва 10 мингга яқин тарихий ҳужжатлардан ташкил топган. Демак, Ўзбекистоннинг янги тарихи тарихий манбаларни ўрганиш орқали яратилади. Машҳур тарихчи ва файласуф Ибн Халдуннинг фикрича, “Тарих бу шундай илмлар сирасига кирадики, уни халқлар ва қабилалар бир-биридан ўрганиб, тарқатишга ҳаракат қиладилар, уни оддий фуқародан тортиб, тўжжорларгача қизиқиб ўқийдилар, уни эгаллашда ҳукмдорлар ва саркардалар беллашадилар, уни тушунишда олимлар ва жоҳиллар тенглашишга ҳаракат қиладилар. Тарих бу тадқиқот, ҳақиқатни тиклаш, жамики нарсаларнинг асоси ва ибтидосини аниқлаш, ҳодисалар моҳиятини ўрганишдир”. Марказий Осиё ҳудудидан етишиб чиққан аллома ва мутафаккирларнинг асарларида таълим-тарбия масалаларига муҳим вазифа сифатида қаралиб, буюк алломаларимиз Ибн Сино, Абу Наср Форобий, Кайковус, Низомулмулк, Амир Темур ва маърифатпарвар жадидларнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашларининг мазмунини ташкил этган.

Жумладан, Абу Али Ибн Синонинг “Тадбири манзил” рисоласида инсон табиати туғилганда ахлоқли ёки ахлоқсиз бўлмайди, деган ғоя муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, “Одамлар аслида яхши хулқ, тайёр шахсий сифат, одат ва кўникмалар билан туғилмайдилар. Бундай хусусиятлар уларнинг ижтимоий ҳаётида аста-секин шахсий ва ўзгалар тажрибаси, ота-оналари, аждодлар анъаналар, таълим-тарбия таъсирида шакллана боради. Болаларнинг тарбиясини барвақт бошлаган маъқул. Тарбия жараёнида болаларга яхши ижобий одатларни сингдириб бориш, иштиёқ ва қизиқишларини синчковлик билан пайқаб олишга ҳаракат қилиш, ҳаётда нафи тегадиган муайян касб-ҳунар ва санъатни эгаллашга йўналтириш зарур. Боланинг тана бўғинлари барқарорлашган, унинг тили тўғри-равон гапириш ва қулоқлари тинглаш қобилиятига эга бўлган ва ўзгалар сўзларини қабул қилиш ҳамда ўрганилаётган нарсага (табиий) мойиллик пайдо бўлган пайдан бошлаб уни илмлар ва ахлоқ-одоб (асослари)га ўргатиб бориши лозим”, деб таъкидланган.

Ибн Сино тарбияни ақлий, ахлоқий, жисмоний, меҳнат, нафосат, тарбияси нутқий баркамолликнинг мажмуаси деб, бола тарбиясига алоҳида эътибор қилади. У ўзининг “Тиб қонуни” асарида “Агар ёмон хулқ одатга кириб қолса, у мижоз бузилишини келтириб чиқаради”, “Хулқнинг мўътадиллиги натижасида нафс ҳам, бадан ҳам соғлом бўлади. Шунинг учун салбий хислатларни тузатиш лозим, бунинг учун болани ҳар томонлама ўрганиш, жисмоний машқларга кенг ўрин бериш зарур”, деб ёзади.

“Тадбири манзил” асарида болаларнинг мактабда гуруҳ бўлиб, биргаликда ўқишини маъқуллайди, бу уларда ўқишга қизиқиш уйғотиши, фанни эгаллашга ёрдам беришини таъкидлаб: “Гуруҳ бўлиб ўқитиш жамиятга катта фойда келтиради” дейди.

Шунингдек, Ибн Сино, айниқса, оилада бола тарбия-сига эътибор бериб: “Агар оилада тарбиянинг яхши усулларидан тўғри фойдаланилса, оила бахтли бўлади”, деб таълим-тарбия усуллари тавсия этади.

Тарбия, унинг кўринишлари, ёш авлодларда шакл-ланиши мумкин бўлган хусусиятлар хусусида “Муаллим ус-соний” унвони билан машҳур бўлган қомусий олим Абу Наср Форобий ўзининг бир неча асарларида алоҳида тўхталган. Унинг “Ақл ҳақида рисола”, “Фалсафадан олдин нимани ўрганиш керак?”, “Субстанция ҳақида”, “Фалсафа манбалари”, “Логикага кириш”, “Масалалар манбаи” каби асарлари шулар жумласидандир.

Форобий таълим-тарбия жараёнида тарбияланувчи ёки таълим олувчи шахсга яқка ҳолда ёндашувни, унинг табиий, руҳий ва жисмоний хислатларини назарга олиш зарурлигини таъкидлайди. У бу ҳақда шундай ёзади: “Инсонлар турли илм, ҳунар фаолиятга мойиллиги ва қобилиятлилиги билан табиатан фарқ қиладилар. Тенг табиий хислатларга эга бўлган одамлар эса, ўз тарбияси билан тафовут қилади.

Тарбияси жиҳатдан тенг бўлганлар эса, бу тарбия натижаларининг турличалиги билан бир-бирларидан фарқ қиладилар”.

Форобий ўз давридаги ёшларни таълим, билим, ҳунар эгаллашлари, фаолият кўрсатишлари, меҳнат қилишлари зарурлиги хусусида фикрлар билдирганки, бу фикрлари ҳозирда ҳам таълим-тарбияда ғоят муҳимдир. Шу боис, тарихий ёзма манбаларнинг йиллар, асрлар ўтса-да, заррача қадри тушмайди. Чунончи, бой манбаларимиздан бири сифатида Алишер Навоий асарларига мурожаат этсак, унда мутафаккирнинг илми инсон камолоти учун энг зарур фазилатларидан деб қараганининг гувоҳи бўламиз. Навоий илми инсонни, халқни нодонликдан, жаҳолатдан қутқарувчи омил сифатида таърифлайди. Масалан, у “Маҳбуб ул-қулуб” асарида илм ўқиб уни ишлатмаган киши, шудгор қилиб деҳқончилик қилмаганга ёки уруғ сочиб ҳосилдан баҳра олмаганга ўхшайди.

Илм ўқиб қилмағон амал мақбул,

Дона сочиб кўтармади маҳсул.

Алишер Навоий билим олишда барча фанларни ўрганишни тарғиб этади. Бунда у олимۇ фозилларни йиғиб, улар орқали илм-фанни тараққий эттиришга эътибор беради. Масалан, Алишер Навоий ўзининг “Ихлосия” мадрасаси ёнида мактаб очиб, ўз вақфидан маблағ ажратган. Мадрасада таълим олаётган ҳар бир талабадан илмда қаттиқ интизомга риоя қилиш талаб этилган. Шунингдек, у илм-фанни мус-тақил ҳолда ўрганиш, етук илм соҳибларидан дарс олишга ҳам ундайди.

Алишер Навоий билимларни тинмай, узлуксиз ўрганиш зарур, дейди. Бунда ҳар қандай қийинчиликни енгиб ўтиш муҳимлигини, қунт билан ишлаш, тириш-қоқлик билан ҳаракат қилиш, изчиллик билан иш кўриш, уни охиригача етказиш, чидам ва сабот билан ўрганишни таъкидлайди.

Шунингдек, ёшларга чуқур билим беришда муаллимлар, мударрислар ҳамда устоз-мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини

уқтиради. У нодон, мутаассиб, жоҳил домлаларни танқид этади ва ўқитувчи маълумотли, ўқитиш йўлларини биладиган муаллим бўлиши зарур, дейди.

Биламизки, Мирзо Улуғбек Марказий Осиё халқларининг илм-фани ва маданиятини жаҳон миқёсидаги ривожига муносиб ҳисса қўшган улуғ сиймолардан биридир. У “Зижи Кўрагоний” деб аталувчи астрономия жадвалини ташкил этган Самарқандда астрономия мактабини вужудга келтирган олим.

Мирзо Улуғбек ёш авлоднинг ақлий ва маърифий тарбиясига катта аҳамият бериб, уларни дунёвий билимларни эгаллашга даъват этди, фақат ривожланган фан ва маданият инсон тафаккурининг камол топишини таъминлашга ишонди. Олимнинг фикрича, ёшлар олган билимларнинг аҳамиятини, бу билимларидан мақсад нима эканини аниқ англаб, билимларини такомиллаштириб боришлари, уларни ҳаётга татбиқ этиш йўлларини билишлари, жамият ва халқ фаровонлиги йўлида зарур ҳунарларни эгаллаб олишлари лозим. Шу боис, билимларни нафақат китоблардан балки бевосита ҳаётнинг ўзидан ҳам олишни тавсия этади.

Маърифатпарварларимиздан яна бири Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ” дарслигини яратган. Авлоний 1925 йилда “Меҳнат қаҳрамони” унвонига, 1930 йили “Ўзбекистон халқ қаҳрамони маорифи зарбдори”, деган фахрий номга сазовор бўлган.

Унинг фикрича, ахлоқ — бу хулқлар мажмуидир. Хулқ эса кишида ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Уларнинг шаклланиши учун маълум бир шароит, тарбия керак. Кишилар туғилишда ёмон бўлиб туғилмайдилар. Уларни муайян шароит ёмон қилади. Авлонийнинг таъкидлашича, ахлоқ тарбияси хусусий иш эмас. Бу тарбия ижтимоий ишдир. Ҳар бир халқнинг тараққий қилиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар тарбиясига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Тарбия бола туғилган кундан бошланади ва умрининг охирига қадар давом этади.

Маҳмуд аз-Замахшарийнинг “Ал-Кашшоф” асари мусулмон оламининг дурдонаси ҳисобланади. “Ал-Кашшоф”нинг Тошкентда, жумладан, Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назоратининг кутубхонасида бир қанча қўлёзма нусхалари сақланади. Аз-Замахшарийнинг чуқур билими ва фаннинг турли соҳаларига оид ўлмас асарлари ҳали ҳаёт пайтидаёқ бутун мусулмон Шарқида унга катта шўҳрат келтирган. Алломани чуқур ҳурмат ва меҳр билан “Устоз ул-араб ва-л-ажам” (“Араблар ва ғайри араблар устози”), “Фахру Хваразм” (“Хоразм фаҳри”) каби шарафли номлар билан аташган. Замахшарий қарашларида бугунги кундаги ҳуқуқшуносликка оид ғоялар кенг ўрин олган. Масалан, унинг таълимотида “Пора фақат ноҳақлигу золимларга ёрдам бергувчидир”, “Кимки ўз нафси-балосию орзу-ҳаваси домига тушиб қолса, у бешак ўзини-ўзи чуқур қаърига ташлагани муқаррар”, “Ўз нафсинга ҳоким бўлмасанг, уни ўз ҳукмингда тутасан. Акс ҳолда ундан ғолиб чиқиб, ушлаб тура олмайсан”, “Тўғри ва ҳақ йўлдан юрган кишининг қадам босиши арслон юришидан ҳам маҳобатлироқ, ҳайбатлироқдир”, дейилган. Ушбу манбаларни

зқаб, ёш авлодга ўргатиб, бугунги кунда ҳам ёшлар маънавиятига, таълим-тарбиясига жиддий эътибор берилмоқда. Бунда устоз ва мураббийларнинг меҳнати таҳсинага лойиқдир. Негаки, XXI аср – юксак интеллектуал салоҳиятли, замонавий билим ва малакага эга, янгича дунёқараш ва мустақил фикрли мутахассислар асри. Бундай авлодни тарбиялашда устоз-мураббийларнинг хизмати беқиёс. Зеро, ҳар қайси инсон ўқитувчининг қўлида савод чиқаради, мураббий ва устоздан таълим олади, тарбия топади. Бугун биз бирон касбни эгаллаб, Ватан ва эл корига яраётган эканмиз, аввало, улардан миннатдор бўлмоғимиз табиий, албатта. Шу боис янгиланган Конституцияда педагог ходимларга оид қоидалар қайта кўриб чиқилди ва ўқитувчи касбига нисбатан юксак ҳурматни ҳамда уларнинг ижтимоий ҳимоясини назарда тутувчи алоҳида янги модда киритилди.

Бундан ташқари, давлат ўқитувчиларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиши, уларнинг ижтимоий ва моддий фаровонлиги, касбий ўсиши ҳақида ғамхўрлик қилиши мустаҳкамлагани таҳсинга сазовордир.

Янгиланган Конституцияда 18 миллиондан ортиқ ёшларимиз масалаларига ҳам эътибор берилиб, уларнинг таълим олиши, ижтимоий ва тиббий ҳимояси, уй-жойли бўлиши, бандлиги учун шарт-шароитлар яратиш – давлатнинг конституциявий мажбурияти эканлиги белгилангани ҳар бир ота-она, оила, учун энг катта кафолат бўлди. Бош қомусимизда ёшлар учун алоҳида боб ажратилганининг ўзи ҳам янгиликдир. Янгиланган Конституциянинг 79-моддасида белигиланганидек, давлат ёшларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлайди, уларнинг жамият ва давлат ҳаётида фаол иштирок этишини рағбатлантиради, деган норма мустаҳкамланган. Давлат ёшларнинг интеллектуал, ижодий, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан шаклланиши ҳамда ривожланиши учун, уларнинг таълим олишга, соғлиғини сақлашга, уй-жойга, ишга жойлашишга, бандлик ва дам олишга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиши мустаҳкамланган. Биз демократик, ҳуқуқий давлат қуришга интилар эканмиз, келажагимиз бўлган ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилмасдан, жамият ва давлат ҳаётида фаол иштирокини таъминламасдан туриб, эриша олмаймиз.

Иккинчидан, ўғил-қизларимизнинг ҳар томонлама ривожланиши учун уларга имкониятлар, яъни соғлом ва уй-жойли бўлиш, таълим олиш, ишга жойлашиш, банд бўлиш ва дам олиш имкониятларини яратиш зарурдир. Давлат бу борада тегишли шарт-шароитларни яратиш бўйича мажбурият олмоқда, чунки мазкур нормалар, нафақат ёшларимиз манфаати, балки бутун жамиятимиз ва мамлакатимизнинг фаровон тақдири учун муҳимдир.

Бундан ташқари, янгиланган Конституциямизнинг 50-моддасига кўра, “Ҳар ким таълим олиш ҳуқуқига эга. Давлат узлуксиз таълим тизими, унинг ҳар хил турлари ва шакллари, давлат ва нодавлат таълим ташкилотлари ривожланишини таъминлайди. Давлат мактабгача таълим ва тарбияни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратади.

Давлат бепул умумий ўрта таълим ва бошланғич профессионал таълим олишни кафолатлайди. Умумий ўрта таълим мажбурийдир.

Мактабгача таълим ва тарбия, умумий ўрта таълим давлат назоратидадир”- деган норма киритилганининг ўзи таълим соҳасига конституциявий эътибор ва кафолатнинг амалий мустаҳкамланганининг исботидир..

Шунингдек, эътиборга лойиқ жиҳати, мазкур моддада таълим ташкилотларида алоҳида таълим эҳтиёжларига эга бўлган болалар учун инклюзив таълим ва тарбия таъминланиши деган норманинг белгиланиши таълим эҳтиёжларига эга бўлган болалар учун таълим ва тарбия уларнинг жисмоний ва ақлий ривожланишини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилиши, таълим олиш жараёнида уларни бирор-бир шаклда камситишга йўл қўйилмаслиги, барча болаларнинг тенглиги таъминланишига хизмат қилади. Пировардида, алоҳида таълим эҳтиёжларига эга бўлган болаларнинг таълим олишга бўлган ҳуқуқи таъминланади. Таълим олиш ҳуқуқининг мантиқий давоми сифатида Конституциянинг 51-моддасида фуқаролар давлат таълим ташкилотларида танлов асосида давлат ҳисобидан олий маълумот олишга ҳақли эканлиги қайд этилган. Олий таълим ташкилотлари қонунга мувофиқ академик эркинлик, ўзини ўзи бошқариш, тадқиқотлар ўтказиш ва ўқитиш эркинлиги ҳуқуқига эга дейилгани эса, ёш авлод ҳаётини яхшилаш, уларнинг орзу-интилишларини рўёбга чиқариш, замонавий мутахассисликларни эгаллаган ҳолда ҳаётда ўз ўрнини топиши ва шахсий ривожланиши учун имконият яратади.

Маълумотларни таҳлил этсак, сўнги олти йилда олий ўқув юртлири сони 77 тадан 210 тага, уларга қабул эса 5 бараварга ортиб, талабалар сони 1 миллионга, олий таълим қамрови 9 фоиздан 38 фоизга ошди. Давлат грантлари сони ҳам 2 баравар кўпайиб, 40 мингтага етди, шундан магистратура учун 5 баравар кўпайган. Демак, Бош қомусимизда оила, болалар ва ёшлар учун алоҳида боб ажратилгани, давлат ва жамият болаларда ҳамда ёшларда миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқликни, мамлакатидан ҳамда халқнинг бой маданий меросидан фахрланишни, ватанпарварлик ва Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат туйғуларини шакллантириш тўғрисида ғамхўрлик қилиши белгиланганининг ўзи буюк мутафаккирларимиз орзу қилган маърифатли жамият ва Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишга хизмат қилиши табиийдир.

Шунингдек, ёшларни ҳимоя қилиш, уларнинг ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиш давлатнинг мажбурияти сифатида белгиландики, бу эса ёш авлод ҳаётини яхшилаш, улар орзу-интилишларини рўёбга чиқариш ва ҳаётда ўз ўринларини топишлари учун улкан имконият яратади"кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш ҳамда мактабдан ташқари таълим амалга оширилиши белгиланган. Демак, бу эътибор ёшларимиз юрт келажаги учун ҳар томонлама етук кадр бўлишига қаратилганидир.

Хулоса ўрнида айтганда, қадимги ёзма манбаларимиздаги ғамда қонунчилигимиздаги ёшлар масаласига оид кўплаб таклиф ва маълумотлар бебаҳо маънавий бойлигимиздир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон республикаси Конституцияси.2023. <https://lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 28.02.2023 йилдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини «инсонга эътибор ва сифатли таълим йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” ги ПФ-27-сон. <https://lex.uz/docs/6396146>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 февралдаги “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПҚ-126-сон қарори. <https://lex.uz>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 16 июлдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-5186-сон қарори <https://lex.uz>